

UVODNIK

EKONOMSKA SOCIOLOGIJA: PRISPEVEK K RAZUMEVANJU EKONOMSKEGA DELOVANJA

Zaradi sodobnih sprememb v ekonomiji in družbi,¹ dolgotrajne svetovne gospodarske krize in številnih dokazov o zgrešenosti neoliberalnega ekonomskega modela² se v družboslovju oblikujejo pristopi in analize, presegajoči epistemološke okvire in rešitve, ki so se izkazali za družbeno, ekološko in tudi ekonomsko neučinkovite. Del nastajajočega korpusa znanja se umešča v okvir ekonomske sociologije kot področja, ki »uporablja sociološki pristop pri analizi ekonomskih pojavov« (Smelser in Swedberg, 1994: 3). Ekonomska sociologija danes gradi na teoriji, ki od klasikov političnoekonomskega pristopa in socioekonomske analize v sociologiji³ do »renesanse« ekonomske sociologije pred nekaj desetletji (»nove ekonomske sociologije«⁴) proučuje prepletenost in medsebojne vplive družbenega in ekonomskega. Za področje je značilna tako sociološka analiza ekonomskih pojavov, ki so imanentni ekonomski analizi (kot so denar, trgi dela in kapitala, lastništvo), kot tudi preučevanje pojavov, ki jih je ekonomska analiza prezrla (socialni in kulturni kapital, zaupanje, sodelovanje, spolna konstrukcija ekonomskega življenja).

Čeprav obravnavata enake ali prekrivajoče se predmete zanimanja, se ekonomska in sociološka misel pogosto razvijata ena mimo druge. Številni družboslovni teoretiki se v zadnjih desetletjih zavzemajo za preseganje tega neproduktivnega razmerja, ki onemogoča celovito razumevanje ekonomskih pojavov in doseganje tudi bolj ambicioznega cilja – ugotavljanja, da mogoče obstajajo začetki rešitev nekaterih od problemov, ki tako skrbijo

¹ Med te sodijo tehnološke spremembe, globalizacija finančnih in blagovnih trgov, padec komunističnih režimov, spremembe družbenih vlog in vzorcev dela ter življenja posameznik in posameznikov v javni in zasebni sferi.

² Za neoliberalni ekonomski pristop je značilna prevlada tržnega principa v urejevanju ekonomije in družbe. Pristop gradi na individualizaciji v družbi, privatizaciji in deregulaciji v gospodarstvu ter krčenju socialne države, kar povzroča naraščajočo neenakost v razdelitvi ekonomskih dobrin ter družbene in ekonomske moči.

³ Pregledi področja (kot npr. Biggart, 2002; Swedberg, 2003; Smelser in Swedberg, 2005) med pomembne klasične mislece prištevajo A. Smitha, A. Tocquevilla, K. Marxa, M. Webra, E. Durkheima, J. Schumpetera, K. Polanyija, T. Parsonsa in N. Smelsera. Weber je leta 1908 uredil »Grundriss der sozialökonomik«, v katerem je opredelil ekonomsko sociologijo skupaj z ekonomsko teorijo in ekonomsko zgodovino kot dele širokega multidisciplinarnega področja socialne ekonomije. Durkheim pa v istem času podpira razvoj »sociologie économique« in kot urednik časopisa *L'Annee Sociologique* redno posveča pozornost temam s področja ekonomske sociologije (analiza ekonomskih institucij v zvezi s proizvodnjo, menjavo in distribucijo).

⁴ Swedberg (2003) med pomembne avtorje, ki sodijo na področje danes, uvršča predstavnike »nove ekonomske sociologije« v ZDA (M. Abolafijo, N. Woolsey Biggart, R. Burt, B. Carruthersa, F. Dobbina, N. Fligsteina, M. Granovetterja in V. Zelizer) ter sodobne evropske sociologe: N. Luhmanna, J. Habermasa in P. Bourdieuja.

ekonomiste ... če zapustimo ezoterično vzdušje čiste teorije« (Bourdieu, 2005: 13).⁵

Ekonomska sociologija opozarja na prevlado (»ekonomski imperIALIZEM«) ekonomskega pojasnjevanja ekonomskih pojavov, pa tudi širših družbenih sprememb. Bourdieu (1986) meni, da je ta prevlada ekonomske analize preprečila oblikovanje splošne teorije ekonomije praks, v kateri so tržna razmerja samo ena oblika izmenjave. Bourdieu trdi, da struktura in distribucija različnih oblik kapitala v določenem času predstavljata strukturo socialnega sveta in da odnose moči v družbi lahko razumemo samo, če presežemo parcialno ekonomsko analizo.

Disciplina kot protiutež poudarja umeščenost ekonomskih procesov v družbeni kontekst. Uporaba koncepta »umeščenosti« – »vpetosti ekonomije v družbene odnose« po Polanyiju (2008), vpetosti v »konkretne delujoče sisteme družbenih odnosov« po Granovetterju (1985) ali »potopljenosti« vse človekove prakse v družbeno ureditev po Bourdieuju (2005) – prispeva k analizi ekonomskega dogajanja v deskriptivnem in normativnem smislu. Poenostavljeno videnje ekonomskega dogajanja kot tekmovanja enakopravnih posameznikov brez razredne pripadnosti, spola, starosti in drugih lastnosti namreč ne opiše ustrezno dejanskega stanja v gospodarstvu, v katerem so navzoče velike razlike, normativno pa ni nevtralnno (kot se rado prikazuje), ampak prispeva k ohranjanju ali celo poglobljanju teh razlik. Številni sociologi in sociologinje, ki analizirajo sedanje ekonomske in družbene spremembe, se strinjajo tudi v tem, da so potrebne in možne alternative družbenega razvoja, ki bi temeljil na večji enakosti in demokratičnosti. Novejša ekonomska sociologija opozarja na povezanost prevladujoče smeri ekonomije in neoliberalističnih ekonomskih politik. U. Beck (2000) je eden od avtorjev, ki pri razmišljanju o perspektivah dela in demokracije v ekonomski in politični sferi na začetku novega tisočletja izhaja iz predpostavke, da so ekonomske in politične spremembe neoliberalne utopije prostega trga že radikalno negativno vplivale na vsakdanjik večine ljudi in da je treba najti nov konceptualni okvir, s katerim lahko razumemo spreminjanje in iščemo alternativne poti razvoja. S tem bi se zoperstavili temu, da bi »tržni mehanizmi sami usmerjali usodo ljudi in njihovega naravnega okolja ... /kar bi/ ... povzročilo uničevanje družbe« (Polanyi, 2008).

⁵ Razvoj v podobni smeri je mogoče zaslediti tudi znotraj ekonomske discipline. V najnovejšem prispevku Nobelov nagrajenec Coase (2012), zaskrbljen zaradi odmaknjenosti ekonomske discipline od realnih ekonomskih problemov, pravi, da bi bilo za ekonomijo usodno, če ne bo upoštevala »vplivov družbe, zgodovine, kulture in politike na delovanje ekonomije«. Meni, da novejša ekonomska spremembe v svetu danes ponujajo izredne možnosti raziskovanja, če bo ekonomija sposobna preusmeriti pozornost na dejanskega človeka in realno obstoječi ekonomski sistem. Avtorji, ki oblikujejo »novo institucionalno ekonomijo«, so konceptualno blizu ekonomski sociologiji (za novejši pregled področja glej tematsko številko *Economic Sociology: the European electronic newsletter* (št. 13, 1. november 2011), posvečeno novi institucionalni ekonomiji. M. Lah (2002) je uredil tematski sklop *Teorije in prakse »Socioekonomija«, v katerem je predstavljen izbor odgovorov slovenskih avtorjev in avtoric prevladojoči »neoklasični in neoliberalistični ekonomiki«.*

Da bi prispevali k omenjeni razpravi, smo k sodelovanju pozvali skupino slovenskih ter tujih avtoric in avtorjev, ki raziskujejo različne ekonomske ali z ekonomskim dogajanjem povezane pojave. V tematski številki – razen sociologinj in sociologov – sodelujejo tudi avtorji in avtorice iz drugih disciplin, vsi pa presegajo tisto, kar mnogi zamerijo standardni ekonomski znanosti – da pri analizi tako z zoževanjem fokusa analize kot tudi zaradi specifičnega metodološkega pristopa ne ponuja celovite analize ekonomskih pojavov. Pridružujemo se Swedbergovemu in Granovetterjevemu pozivu (2001), ko sta ocenila, da je ključno začeti akademsko razpravo o ekonomiji, ki bo dejansko vključevala družbeno perspektivo, in postaviti odnose med ljudmi v središče razprave; to pa se navezuje na dolgo tradicijo, ki opozarja na potrebo po širšem in celovitejšem razumevanju ekonomskega dogajanja.⁶

Tematsko številko odpira prispevek znanstvenice, ki je v svetu priznana kot eno vodilnih imen novejšje ekonomske sociologije. Viviana Zelizer govori o razvoju področja v zadnjih treh desetletjih in odnosu do drugih sorodnih področij ter odpira razmislek o prihodnosti discipline. Avtorica v besedilu predstavlja tudi svojo interpretacijo denarja, utemeljeno na razumevanju povezanosti denarnih praks z družbenimi odnosi. Z analizo hoče avtorica preseči razumevanje »ločenih sfer« in »sovražnih svetov« ekonomskega in družbenega, v katerih naj bi veljali različni, nasprotujoči si principi delovanja.

Namen dveh prispevkov v tematskem sklopu je opozoriti na pomen po spolu specifičnega in do glavnega toka ekonomske analize kritičnega raziskovanja ekonomskih pojavov. Če ponazarja hommo oeconomicus koncept ekonomskega delovanja individualiziranih posameznikov, ki racionalne izbire utemeljujejo na svoji koristi, je izpostavljanje obstoja femine oeconomicae v analizi ontološko in epistemološko preusmerjanje pozornosti.⁷ Da bi razumeli ekonomsko dogajanje, je nujno preseči maskulini ontološki okvir prevladujoče smeri ekonomije, ki gradi na vrednotenju plačanega dela v (nadrejeni) javni sferi ob zanemarjanju in razvrednotenju neplačanega dela v (podrejeni) zasebni sferi. Razumevanje položaja »drugega« v ekonomski teoriji in v gospodarstvu zahteva analizo razvrščanja žensk in moških v različne poklice in dejavnosti, za katere so značilne razlike v statusu, delovnih razmerah in plačilu.

⁶ Durkheim se je zauzema za to, da postane ekonomija veja sociologije; menil je, da je racionalni posameznik v središču ekonomske analize, daleč od dejanskega človeka, ki je »bistveno bolj kompleksen: pripada času in državi, živi nekje, ima družino, deželo, vero in politične ideje« (po Smelser in Swedberg, 1994). Podobno opozarja Bourdieu (2005), da je družbeni svet prisoten v vsakem »ekonomskem« delovanju, da pa mit o homo oeconomicusu in teorija racionalnega delovanja vztrajata kljub sistematičnemu neskladju med teoretičnimi ekonomskimi modeli in dejanskimi dejanji ekonomskih akterjev.

⁷ Čeprav feministična sociološka in ekonomska analiza že desetletja prispeva znanje o pomenu spola za razumevanje ekonomskega dogajanja, Swedberg (2003: 284) ugotavlja, da je tudi na področju ekonomske sociologije spolu posvečeno malo pozornosti, kar je po njegovem mnenju posledica »splošno prisotnega pomanjkanja interesa za vprašanja spola v celotnem družboslovju zaradi podcenjevanja žensk«.

V prispevku A. M. Pennerja, A. Kanjuo Mrčele, N. Bandelj in T. Petersona predstavljamo analizo podatkov o plačah moških in žensk v slovenskih podjetjih in organizacijah v obdobju prehoda v kapitalistično gospodarsko ureditev. Ta pokaže, da so razlike v plačah med moškimi in ženskami v Sloveniji večje, kot jih kaže strukturna statistika plač za celotno gospodarstvo, kar je v skladu s rezultati prejšnjih kvalitativnih raziskovanj, ki so kazali, da so posledice tranzicije različne glede na spol. Zadnji rezultati kažejo, da je bil vpliv tranzicije za ženske, tudi glede na plače, slabši kot za moške.

Andrew Cognard Black obravnava položaj ameriških moških v izrazito feminiziranem učiteljskem poklicu. Analiza kaže, da maloštevilnost moških med učiteljicami nima za moške negativnih posledic, kot je to značilno za položaj zgolj simbolično navzočih (»token«) žensk v maskuliniziranih poklicih. Nasprotno, pokazalo se je, da je učiteljem na voljo hiter vzpon (ki ga avtor ponazarja z metaforo »steklenega dvigala«) do ravnateljskih položajev. Avtorjeva spolno občutljiva analiza pojasnjuje delovanje specifičnega dela trga delovne sile.

Tudi Miroljub Ignjatović v svojem prispevku pomaga k celovitemu razumevanju funkcioniranja trga delovne sile. Govori o konceptih prožnosti in varnosti, ki sta v zadnjem času vse bolj deležna obravnave znanstvene in splošne javnosti, kot tudi oblikovalcev javnih politik. Avtor ponuja zgodovinski pregled razvoja razprave na področju ter v aktualno razpravo postavlja vprašanje umeščenosti realizacije različnih politik in pristopov, ki iščejo ravnovesje med prožnostjo in varnostjo v zmogljivosti konkretnih okolij ter učinkov teh politik in pristopov na tveganje revščine.

Velik del klasične in novejšje literature na področju ekonomske sociologije se ukvarja s temelji, na katerih je zgrajena sodobna kapitalistična ureditev: lastništvom in močjo v sodobnem podjetju. O tem kritično razmišljata tudi David Ellerman in David Erdal.

David Ellerman v prispevku Kapitalizem Wall Steeta kot 'model' za tržna gospodarstva razpravlja o konceptih, ki so ključni v ekonomski in sociološki analizi kapitalizma kot ekonomskega sistema, utemeljenega na zasebnem lastništvu, trgu in tekmovanju. Ellermanov prispevek opozarja na neutemeljene »resnice« o delovanju finančnih trgov in korporacij, ki delujejo v popolnem nasprotju z definiranim namenom – povezovanjem ekonomskega delovanja in odgovornosti za to delovanje. Utemeljeno na analizi literature od klasične do najnovejših virov, Ellerman pokaže, da se kljub mnogim dokazom o neuspešnosti in obstoju alternativnih rešitev »ameriški model« kapitalizma, utemeljen na pasivnem lastništvu v podjetjih in aktivni vlogi borze, uspešno predstavlja kot globalni ekonomski model.

David Erdal v prispevku argumentirano zavrača trditev, da v ekonomskem življenju ni alternativ koncentrirani ekonomski moči, utemeljeni na

konvencionalnem lastništvu.⁸ Ekonomsko demokratizacijo definiramo kot proces doseganja enakopravnejše delitve dobrin in moči v ekonomski sferi. Članek ponuja odgovor na enega najglasnejših argumentov proti ekonomski demokraciji, češ da je nezdržljiva s poslovno uspešnostjo. Erdal predstavlja primere demokratičnih in poslovno uspešnih podjetij ter tako pomembno prispeva k razumevanju lastništva zaposlenih kot dela ekonomske demokratizacije in njegovega potenciala pri reševanju problemov kapitalizma danes.

Prispevek Hajdeje Igljč obravnava eno osrednjih tem analize ekonomske sociologije: zaupanje v ekonomskem delovanju. Z analizo obsežne literature avtorica opozorja na dve perspektivi v obravnavi zaupanja: zaupanje, razumljeno na osnovi interesov akterjev ekonomskega delovanja, in morala kot osnova, okvir in podlaga zaupanja. Analizo starejših in novejših teoretičnih virov podkrepi s primeri ekonomskega delovanja iz različnih zgodovinskih obdobj. Besedilo obravnava tudi probleme aktualne slovenske ekonomske realnosti in si želi pojasniti, kako je razumevanje zaupanja v ekonomskih menjavah relevantno za njihovo morebitno reševanje.

Andrej Rus je za tematsko številko prispeval analizo upravljanja ekonomskih odnosov. Avtor predstavlja, kako probleme pri upravljanju in realizaciji ekonomskih transakcij razume in obravnava ekonomska in kako sociološka disciplina ter kako so si načini reševanja problemov v dveh disciplinah različni. Pri kategorizaciji načinov upravljanja se opre predvsem na Polanyijeve principe ekonomske organizacije, opozarja pa na podobne kategorizacije pri drugih avtorjih in novejših analizah. Prispevek članka je v diskusiji o skladnosti različnih mehanizmov upravljanja s socialnimi strukturami in procesi, katerih integralni deli so. Besedilo je obogateno s primeri, ki prispevajo k razumevanju predstavljenih konceptov.

Prispevek Erika Kopača obravnava načine in okoliščine poklicne izbire mladih in pri tem analizo upre na spoznanja ekonomskih, socioloških in psiholoških znanosti. Avtor pri analizi specifičnega segmenta trga delovne sile (zaposlovanja v vojski) pravilno poudarja pomen, ki ga imajo za predstavljene raziskovalne rezultate čas in okoliščine, v katerih je raziskovanje potekalo (radikalne ekonomske, politične spremembe v okolju in spremembe v sami vojaški organizaciji). Kopač je predstavil preverbo epistemoloških prednosti presejanja poenostavljenega razumevanja delovanja trga delovne sile (in poklicnih izbir, umeščenih vanj), ki poudarja ekonomske mehanizme kot ključne za delovanje trga (vojaške) delovne sile.

Prispevek Igora Pribca je razprava o poslovni etiki, pomembnem

⁸ Slogan »There is no alternative!« je pogosto uporabljala Margaret Thatcher, kasneje pa je (v okrajšavi TINA) uporabljen kot simbol trionfa neoliberalistične ideologije svobodnega trga kot globalnega razvojnega koncepta.

področju za razumevanje ekonomskega delovanja. Ta pomen dokazujeta dolga zgodovina znanstvenega interesa za področje in obseg sodobnih znanstvenih besedil, ki mu je namenjen. Avtor se v analizi osredotoča na primerjavo dveh modelov poslovne etike, ki ponujata alternativne odgovore na vprašanja, komu so/naj bi bili in zakaj odgovorni akterji ekonomskega delovanja v sodobnih poslovnih korporacijah: modelov delničarske in deležniške etike. Avtor modela pojasnjuje z razlago njune pozicije glede povezanosti/ločenosti ekonomskega in političnega v družbi. Besedilo želi prispevati k razpravi o odnosu etike in poslovanja s preseganjem poenostavljenega zavračanja Friedmanove definicije družbene odgovornosti podjetja kot neetične ter njene analize z uporabo konceptov etičnega egoizma in omejenega etičnega egoizma.

Izbira tem v tej tematski številki odseva znanstveni interes in vpetost urednice. Zavedamo se številnih tem, ki se jih nismo dotaknili (ena pomembnejših so zagotovo okolijski vidiki ekonomskega delovanja), ampak naš namen je bil skromnejši – ker na tako obsežnem področju znanstvenega delovanja, kot je ekonomska sociologija, drugačen ne more biti – prispevati k razpravi in razmisleku na nekaterih izbranih področjih. S tem smo nadaljevali delo, ki poteka v slovenskem in svetovnem družboslovju, in – upamo – prispevali k znanstvenem področju, ki ga Viviana Zelizer opisuje kot »vitalno, celo vizionarsko akademsko početje«.

Dr. Aleksandra Kanjuo Mrčela, gostujoča urednica

VIRI:

- Beck, Ulrich (2000): *The Brave New World of Work*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1986): »The Forms of Capital« v Biggart, Woolsey Nicole (ur.) (2002): *Readings in Economic Sociology*. London: Blackwell.
- Biggart, Woolsey Nicole (ur.) (2002): *Readings in Economic Sociology*. London: Blackwell.
- Bourdieu, Pierre (2005): *The Social Structure of the Economy* (prevod v angleščino Chris Turner). Cambridge in Malden: Polity Press.
- Coase, Ronald (2012): *Saving Economics from the Economists*. Harvard Business Review. December 2012 (dostopno na: <http://hbr.org/2012/12/saving-economics-from-the-economists/ar/1>).
- Economic Sociology: the European electronic newsletter* (dostopno na: <http://econsoc.mpifg.de>).
- Ferber, Marianne A. in Julie A. Nelson (ur.) (1993): *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*. Chicago: Chicago University Press.

- Granovetter, Mark (1985): Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91, 481–510.
- Granovetter, M. in Swedberg, R. (ur.) (2001): *The Sociology of Economic life*. Cambridge: Westview Press.
- Lah, Marko (2002): Uvodnik. *Socioekonomija. Teorija in praksa* let. 39, 6.
- Polanyi, Karl (2008): *Velika preobrazba*. Ljubljana: Založba*cf.
- Smelser, Neil J. in R. Swedberg (2005): *The Sociological Perspective on the Economy*. V Smelser, Neil J. in R. Swedberg (ur.) (2005): *The handbook of economic sociology* (2. izdaja). Princeton, NJ in New York, NY: Princeton University Press in Russell Sage Foundation.
- Swedberg, R. (2003): *Principles of Economic Sociology*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.